

Тетяна Костянтинівна Рибачек,

завідувач Регіональним центром
обдарованої дитини «Оболонь»
Інституту обдарованої дитини
НАПН України,
м. Київ, Україна

УДК 159.92.8: 37.0

РОЛЬ ПРАКТИЧНОГО ПСИХОЛОГА В СИСТЕМІ РОБОТИ З ОБДАРОВАНИМИ ДІТЬМИ

В статті говориться про ролі практичного психолога в роботі з одарёнными дітьми во внеурочное время (робота кружков, олимпиады, конкурсы), с целью выявления и поддержки их одарённости.

Ключевые слова: одарённые дети, способности, особенности личности, дифференциация обучения, профильное обучение.

The article discusses the role of the practical psychologist in work with gifted children after school (work clubs, competitions, contests), to identify and support their talent.

Key words: gifted children, abilities, personality traits, differentiation of training, profile education.

Обдарована дитина до цього часу носить стереотипний характер і не орієнтується на індивідуальні характеристики обдарованої особистості. Педагогічна спільнота, здебільшого, й досі вважає, що обдарованими є відмінники, переможці конкурсів, олімпіад, турнірів тощо. Подібне узагальнене уявлення приховує небезпеку нівелювання проблем обдарованості, оскільки не спонукає до вивчення особливостей кожної дитини. Обдарованість – це унікальний стан особистості, індивідуальна і соціальна цінність, яка не повинна використовуватись, як засіб забезпечення престижу закладу.

Враховуючи актуальність та перспективність цієї проблеми держава визнає виявлення та розвиток обдарованих дітей, як соціальну необхідність.

Указами Президента України: «Про заходи щодо розвитку системи виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» від 30 вересня 2010 р. № 926/2010 п. 2 а, «Про удосконалення роботи щодо виявлення та підтримки обдарованих і талановитих дітей та молоді» від 30 вересня 2010 р. № 927/2010, Постановою Кабінету Міністрів України № 348 від 20.03. 1998 р. (зі змінами, внесеними згідно Постанови КМ № 1757 від 25.12. 2004 р.) «Про комплексні заходи Кабінету Міністрів України щодо реалізації державної молодіжної політики в Україні щодо підтримки діяльності молодіжних громадських організацій і творчої обдарованої молоді», Наказом Головного управління освіти і науки м. Києва № 175 від 01 жовтня 2010 р. «Про вдосконалення роботи з обдарованою учнівською молоддю», національною стратегією розвитку освіти в Україні на 2012-2021 роки

передбачено забезпечення особистісного розвитку людини, згідно з її індивідуальними задатками, здібностями, потребами на основі навчання упродовж життя. Мова йде про підтримку системи роботи з обдарованими дітьми та учнівською молоддю, здійснення пошуку та виявлення обдарованих дітей, створення умов для диференціації їх навчання, посилення професійної орієнтації, забезпечення профільного навчання, побудова індивідуальної освітньої траєкторії розвитку дітей та учнівської молоді, відповідно до їх особистісних потреб, інтересів та здібностей. Це важливі завдання сучасної освіти.

Новий етап у дослідженні проблем обдарованості розпочався з кінця 80-х р. ХХ ст. і вагомий внесок на етапі вивчення феномена обдарованості зробили такі вчені, як: Б. М. Теплов, В. А. Крутецький, Н. О. Менчинська, Д. Б. Богоявленська, Н. С. Лейтес, О. М. Матюшкін, Г. С. Костюк, В. О. Моляко, Ю. З. Гільбух, С. Д. Максименко, В. С. Юркевич, В. Н. Дружинін та ін.

Практично в усіх країнах світу спостерігається активізація роботи з обдарованими дітьми, метою якої є прагнення більше дізнатись про людину нової формації, оскільки головним надбанням нації є особистість.

Соціальні, технічні та наукові перетворення, що відбуваються в суспільстві, поставили перед системою освіти України та психологічною службою, зокрема, гострі проблеми. Однією з них є проголошена проблема виявлення, розвитку, навчання та виховання обдарованих дітей.

Вивчення зарубіжного та вітчизняного освітнього досвіду доводить важливість необхідності

радикальної перебудови системи навчання обдарованої дитини.

Сучасний стан розвитку освіти України вимагає досконалішого ущільнення знань, диференціації навчання, органічного поєднання в змісті освіти загальноосвітньої і фахової складової, відповідно до запитів і можливостей кожної особистості.

Педагогічна психологія є комплексною дисципліною. Вона покликана забезпечити розкриття потенціалу і якісне зростання кожної обдарованої дитини в умовах закладу освіти та родинного виховання. Проте, без аналізу психологічної сутності, провідних характеристик обдарованості і досконалої обізнаності у вікових та психологічних особливостях дитини це здійснити неможливо. Визначення динаміки розвитку обдарованої дитини в інтелектуальному та особистісному плані справа нелегка і вимагає високої професійності. Важливим критерієм фахового, психологічного супроводу обдарованих дітей є формування соціально-психологічного клімату, побудованого на взаємній повазі, співробітництві педагогічного і дитячого колективу, творчий і новаторський підхід до навчально-виховного процесу обдарованих дітей.

Обдаровані діти не схожі один на одного за діапазоном і своєрідністю прояву власних здібностей, за видами обдарованості та особистісними характеристиками тощо.

Обдарованість є сплавом природженого і набутого індивідом. Людина – істота соціальна. Її психіка є цілісним утворенням і особистісні риси виявляються у трудовій діяльності, спілкуванні з іншими. Тому, соціальні фактори мають вирішальний вплив на формування і прояви обдарованості.

Науковці виокремлюють три категорії обдарованих дітей: 1) діти з високим загальним рівнем розумового розвитку; 2) діти з ознаками спеціальної розумової обдарованості (здібності до окремих галузей наук); 3) діти, які хоча і не досягають успіхів у навчанні, але є активними у пізнанні з оригінальними непересічними розумовими резервами. Такими ознаками характеризують потенційну (приховану) обдарованість.

Гармонічне поєднання здібностей з діяльністю людини досягається за умови впровадження свободи вибору діяльності, можливості пізнавати світ природнім шляхом і відповідності покликанню особистості.

На практиці виявляється значне розмаїття інтересів та видів обдарованості. В їх числі загально-інтелектуальна, художня, творча, психомоторна, соціальна та інші, що проявляються у дошкільному періоді. Це дає змогу діагностувати у ранньому віці можливий напрямок успішної діяльності, забезпечити наступність розвитку обдарованої дитини у ланках освіти.

На думку О. М. Матюшкіна обдарованість утворює єдину інтегральну структуру, що виявляється на етапах індивідуального розвитку і складається з певних структурних компонентів. Він вказує на домінуючу роль пізнавальної мотивації у ранньому дитинстві; дослідницьку, творчу активність, що виявляється у винаходах нового, у постановці та розв'язанні

проблем; у можливості досягнення оригінальних рішень, прогнозуванні і передбаченнях; у здатності до створення ідеальних еталонів, що забезпечують високі інтелектуальні, естетичні і моральні оцінки.

Кожна талановита дитина – унікальна, і робота з нею є індивідуальною цілеспрямованою діяльністю, що потребує майстерності дій дорослих.

Існує думка, що обдарованих дітей стільки, скільки не змогли розкрити свою індивідуальність, досягти можливих для них висот в тому, чи іншому виді діяльності в умовах традиційного навчання.

Системою роботи з обдарованими дітьми вважають пошук, виявлення, ідентифікацію та психолого-педагогічний супровід обдарованої особистості.

Провідними ідеями в організації системи роботи з обдарованими дітьми є:

- створення освітнього середовища, що забезпечить повноцінний розвиток обдарованої дитини, формування індивідуальної обдарованості, досягнення успіхів у різних предметних галузях та сферах життєдіяльності;

- особистісний розвиток кожної дитини, що вважається обов'язком і сенсом власної професійної діяльності педагогів і психологів ;

- визначення мети, змісту, форм роботи на основі принципів індивідуалізації та диференціації, з урахуванням індивідуальних та типологічних особливостей обдарованої дитини;

- забезпечення безперервності розвитку обдарованої дитини у ланках освіти;

- створення відповідного інформаційного простору, що дозволить обдарованій дитині обрати вид діяльності, зміст та спосіб власної участі;

- створення комплексу умов та засобів розвитку обдарованої дитини, як багаторівневу систему, що здатна об'єднати заклади освіти різних типів та суб'єкти освітньої діяльності (діти, педагоги, психологи, батьки).

- розробити нові форми роботи, створити досвід роботи для забезпечення інтересів, розвитку талантів та вподобань для обдарованих дітей;

- забезпечити взаємодію суб'єктів на рівні координації, інтеграції спільних зусиль у реалізації цілісної системи роботи з обдарованими дітьми та оптимізації процесу управління нею.

Впровадження системи роботи з обдарованими дітьми вимагає розв'язання конкретних завдань:

- оптимізації процесу управління взаємодією суб'єктів зі створення умов для розвитку обдарованих дітей;

- підготовки управлінських, психолого-педагогічних кадрів до роботи з обдарованими дітьми, впровадження досвіду в практику роботи закладів освіти та у систему підвищення кваліфікації управлінців, учителів та психологів;

- активізації роботи з батьками обдарованих дітей;

- застосування комплексу діагностичних методів, націлених на раннє виявлення та відстеження розвитку обдарованих дітей;

- інтеграції закладів освіти різних типів, створення педагогічних комплексів, у тому числі, і з академічною наукою;

- створення системи безперервного соціально-педагогічного супроводу учасників навчально-виховного процесу та забезпечення їх мотиваційною підтримкою;

- пошук нових можливостей фінансового забезпечення системи роботи з обдарованими дітьми.

У реалізації поставлених завдань психологічна служба відіграє вирішальну роль. Формування певної психологічної установки учасників навчально-виховного процесу щодо феномена обдарованої дитини, консультативно-методична допомога, просвітницько-пропагандистська діяльність, формування психолого-педагогічної культури дітей, батьків, учителів, діагностика, моніторинг змісту і умов індивідуального розвитку вихованців та учнів, корекція, реабілітація, профілактика, прогностика, проектування змісту і напрямків індивідуального розвитку обдарованої дитини не весь перелік обов'язків практичного психолога, визначених положенням про психологічну службу системи освіти України.

Діяльність практичного психолога важко переоцінити, адже мова йде про дитину, в якій підвищена пізнавальна активність і рівень розумового розвитку, розвинена потреба у навантаженні та пошуку розв'язування завдань, раннє усвідомлення мети і цілі власної діяльності, яскраво виражена незалежність та здатність тривалий час концентрувати увагу на проблемі, глибинне прогнозування та передбачення, готовність вийти за межі завдань тощо.

У таких дітей протягом життя виникає багато різних проблем, серед яких можна виділити: ворожість до школи – навчальна програма для них нудна й нецікава тому, що не відповідає їх здібностям. Це викликає порушення у поведінці.

Своїми ігровими інтересами – обдаровані діти люблять складні ігри й байдужі до простих, якими захоплюються їхні однолітки. Як наслідок, діти залишаються в ізоляції. Конформність, що виявляється у несприйнятті стандартних вимог, особливо, якщо вони не співпадають з інтересами обдарованої дитини.

Занурення у філософські проблеми – діти замислюються над питаннями життя і смерті, релігійних вірувань тощо.

Невідповідність між фізичним, інтелектуальним і соціальним розвитком – обдаровані діти часто віддають перевагу спілкуванню зі старшими і їм досить важко стати лідерами.

Обдаровані діти надзвичайно вразливі. Причиною цього є: прагнення до досконалості (перфекціонізм) – не заспокоюються, якщо не досягають вищого рівня, низька самооцінка, постановка нереалістичних цілей, надчутливість до слова й невербальних сигналів, часто таких дітей вважають гіперактивними, тому, що вони постійно реагують на подразники та стимули різного роду. Вони потребують уваги дорослих і монополізують її. Обдаровані діти нетерпимі до

тих, хто поступається їм інтелектуальним розвитком. Таке поєднання властивостей психічних процесів обдарованої особистості дає змогу досягати їй значних висот. Тому, підтримка та розвиток обдарованої дитини повинна здійснюватись фахівцями.

Головною особливістю практичного психолога в роботі з обдарованими дітьми є його активна позиція.

Забезпечення своєчасного виявлення резервів психологічного розвитку дитини та їх використання у навчанні і вихованні є одним з важливих завдань практичного психолога в системі освіти. Перед психологами постає завдання раннього виявлення задатків, з метою перетворення їх на високоякісні здібності. Важливе і складне завдання полягає у постійному контролі відповідності процесів навчання і виховання природним та соціальним закономірностям психічного розвитку обдарованої дитини і системного оцінювання її інтелектуального особистісного зростання.

Практичному психологу необхідно постійно доповнювати та оновлювати власні психологічні знання, які в сучасному, мінливому суспільстві швидко втрачають актуальність.

Працівники управлінських структур системи освіти, окрім загальної психологічної допомоги, потребують особливої допомоги у здійсненні адаптивного управління. Їм потрібні знання в галузі психології управління, людських взаємовідносин, ефективності групової діяльності тощо. Ці знання у мінімальному обсязі студенти отримують у вищих педагогічних навчальних закладах, однак, вони швидко застарівають, втрачаються і потребують постійної актуалізації. Таку корекцію повинна забезпечувати психологічна служба протягом періоду професійної діяльності вчителів.

У практичній роботі психолог використовує спеціальні методи впливу на поведінку та психіку учасників навчально-виховного процесу і це вимагає від нього високого професіоналізму.

Важливим завданням психологічної служби є професійне, колегіальне вирішення долі дитини на підставі діагностики, що суттєво відрізняється від однолітків. Поки що комплексна діагностика обдарованості існує на рівні теорії і розглядається на психометричному і педагогічному (методичному) рівнях. Тому, оволодіння діагностичним інструментарієм, здійснення поетапної діагностики та моніторингу якостей особистості є важливою професійною ознакою практичного психолога.

До компетенції практичного психолога входить також проектування змісту і напрямків індивідуального розвитку кожної дитини.

Діти, які потребують спрощеного навчання, за менш напруженими програмами, повинні поступово просуватись вперед, скорочуючи відстань у розвитку з іншими дітьми. Спеціально розроблена ускладнена програма-максимум для обдарованої дитини повинна забезпечити її власну допитливість, відкрити простір для творчості, сприяти самостійності, пошуку розв'язання проблем, вмінню самостійно мислити, розвивати здібність до самопізнання.

Побудова педагогічних процесів, у відповідності до природних і соціальних законів психічного розвитку дітей, потребує від практичного психолога відповідних знань та вмінь. Практична мета психолога полягає у тому, щоб з позиції психологічної науки оцінювати зміст і методи навчання, виховання та розвитку обдарованих дітей у різних типах закладів освіти та надавати рекомендації щодо ефективності певних заходів. Ці дії фахівців повинні бути чітко сплановані, у відповідності до актуальних потреб та напрямку роботи закладу освіти.

Планування роботи з обдарованими дітьми здійснюється відповідно до завдань визначених положенням про психологічну службу в системі освіти України, інструктивно-методичними рекомендаціями щодо діяльності працівників психологічної служби та іншими нормативно-правовими актами.

Оцінка ефективності діяльності практичного психолога залишається проблемою. До цього часу не створено чітких і однозначних критеріїв, за якими можна визначити якість напрямків діяльності психологічної служби. Науковці визначили деякі критерії оцінювання роботи практичного психолога. Наприклад Г.С.Абрамова вважає, що у психодіагностиці ефективність роботи психолога буде визначатись відповідністю цілей застосування тестів чи методик обраним завданням. Адекватність застосованих методик перевіряється результативністю запропонованих рекомендацій на основі матеріалів обстеження, наданих педагогам, управлінцям, батькам.

Доцільність психокорекційної роботи визначається з урахуванням динамічного змісту періоду вікового розвитку, оскільки успішність та результативність дії впливів на різних етапах розвитку дитини неоднакова. Ефективність психокорекційних заходів визначається не їх інтенсивністю та кількістю проведених дій, а якістю змісту, своєчасністю, адекватністю, ступенем відповідності психокорекційної роботи індивідуальним особливостям психічного розвитку обдарованої дитини.

Ці критерії є важливими. Моніторинг ефективності роботи практичного психолога необхідно доповнити аналізом доцільності застосованого алгоритму дій в системі роботи з обдарованими дітьми. Тому, психологи потребують термінової допомоги центрів практичної психології і соціальної роботи, міських, районних методичних кабінетів. Вони здійснюють науково-методичне забезпечення діяльності психологічної служби, беруть участь в організації підвищення кваліфікації спеціалістів психологічної служби, їх

атестації, професійному зростанні та забезпечують заклади освіти кваліфікованими кадрами.

Таким чином, зазначимо, що одноразові заходи, без планомерної і системної підготовки практичних психологів до розв'язання проблем обдарованої дитини, не змінять ситуацію на краще. Окрім того, потрібні реальні сили, здатні змінити відношення до дитинства: соціальні групи, представники світу бізнесу, державні службовці, педагоги та інші особи, які в основу власної діяльності покладають дитиноцентристську мотивацію. Нове покоління дітей набуло нових рис психічного і фізичного розвитку, необхідних для старанного вивчення.

Інтеграція спільних зусиль забезпечить можливість швидко об'єднатись педагогам і психологам. Задовольнити потреби суспільства у творчій особистості, створити умови для здобуття освіти обдарованих дітей понад державний стандарт.

Використані літературні джерела

1. Гильбух Ю. З. Внимание: одарённые дети / Ю. З. Гильбух. – М.: Знание, 1991.
2. Матюшкин А. М. Загадки одарённости / А. М. Матюшкин. – М., 1992.
3. Моляко В. А. Проблемы психологии творчества и разработка подхода к изучению одарённости // Вопросы психологии, 1994. – № 5.
4. Одарённые дети / Пер. с англ. : Под общ. ред. Бурменской Г. В., Слуцкого В. М. – М.: Прогресс, 1991. – 383 с.
5. Моляко В. А. Психология детской одарённости / В. А. Моляко,
6. Мелхорн Р., Мелхорн Х.-Г. Гениями не нарождаются: Суспільство і здібності людини: Кн. для вчителя. М., Просвітництво, 1989. – 160 с.
7. Гильбух Ю. З. Розумово обдарована дитина / Ю. З. Гильбух – К., 1993.
8. Лейтес Н. С. Возрастная одарённость и индивидуальные различия: избр. труды / Н. С. Лейтес. – Москва; Воронеж, 1997.
9. Психология одарённости: от теории к практике/ Адашкина А. А., Битянова М. Р., Дружинин А. Н. и др. / под редакцией Д. В. Ушакова. – М., 2000.
10. Психология одарённости детей и подростков / Под ред. Н. С. Лейтеса. – М., 2000.
11. Одарённость детей: выявление, развитие, поддержка. – Челябинск, 1996.